

רבי יחיא ב"ר יוסף צאלח זלה"ה
מהרי"ץ, מח"ס פעולת צדיק ועוד
- כ"ח ניסן תקס"ה

רבי יחיא ב"ר אהרן דנוח זלה"ה
רב ביהכ"ס גרשי בשבאם - כ"ח ניסן תשל"ז
רבי יוסף ב"ר חיים צאלח זלה"ה
מנהיג קהילת מנאכה - כ"ט ניסן תשכ"ח
רבי שלום ב"ר שלמה נגאר זלה"ה
מחכמי ק"ק תימן בירושלים - ל' ניסן תשי"ד
רבי אהרן ב"ר זכריה כחלאני זלה"ה
רב קהילת מראב - א' אייר תרע"ט
רבי עזר ב"ר שלום אשתר זלה"ה
מרבני עותמה - א' אייר תרצ"ט

לק"י | ה'תשפ"ה ב'של"ו | גיליון נ"ר | פרשת ויהי ביום השמיני

בתרי תורה

הגות והלכה בפרשת השבוע במשנת רבותינו גאוני תימן זיע"א

לע"ג מרן ראש הדיינים האגון רבי ירחמיאל גרשון בן האגון רבי צבי יהודה ארלשטיין זלה"ה. מרן האגון הגדול רבי שמריהו יוסף חיים בן מרן האגון רבי יעקב ישראל קנייבסקי זלה"ה. מרן האגון הגדול רבי שמעון ב"ר דוד בערני זלה"ה. זקנתי אצילת המידות מרת שלומית מורחית ע"ה ב"ר שלום עצאר זלה"ה - ט"ז אב התשפ"ג. אחותה מרת שרה מורחית הלוי ע"ה - ל' ניסן תשס"ג ואחיה רבי שלום עצאר זצ"ל - כ"ב מרחשון תשע"ו. ר' עזרא ב"ר יעקב שרעבי זצ"ל - ל' סיון התשפ"ג. דודי הרב אברהם ב"ר דוד בריהו זצ"ל. הרב אלעזר עזרי זצ"ל בן יבלחט"א רבי אברהם, ר' זכריה ב"ר יוסף גחסי זצ"ל, ר' ישראל ב"ר יהודה חבני זצ"ל. הבה"ח נפתלי צבי יעיש זצ"ל בן יבלחט"א רבי יצחק. מרת בתיה שאלתאל הלוי ב"ר עזר שרעבי זצ"ל - ט' סיון תשפ"ג ומרת יהודית ב"ר יוסף שרעבי ע"ה. ולכות הרבנים הגאונים הרב אהרן ב"ר יוסף שליט"א, הרב יעקב ב"ר משה שליט"א. הרב ששון בן מרדכי שליט"א. הרב אלעזר ב"ר אהרן שליט"א. מרת צביה ב"ר יוסף תחי', הנערה שרה בת שלומית תחי'. לרפ"ש במהרה בתושחי'. ולהצלחת והצלחת אחי', הנתונים בצרה ובשבבי באה"ק ובשאר גלויותיהם, והשם ירחם, עמו ינחם, על יד מנחם, אכ"ר.

כתר של א"ש

כתר ההלכה | הגאון הרב נתנאל עומסי שליט"א - מרבני בית ההוראה 'פעולת צדיק' לעילוי נשמת אביו רבי יחיא ב"ר יצחק עומסי זלה"ה - נלב"ע כ"ז אלול התש"פ

מי שלא ספר בלילה וספר ביום כיצד יעשה בשאר ימים [דעת מהרי"ץ]

א[ן] ידוע הדין על מי ששכח לספור ספירת העומר בלילה, שהדין הוא שיספור ביום בלא ברכה (שו"ע סי' תפ"ט ס"ו). אמנם על שאר הימים לא נתפרש כיצד יעשה, ובפשטות נראה שימשיך ויספור בברכה שהרי לא דילג יום אחד לגמרי כיון שספר ביום (בה"ג הלכות עזרת, תרומת הדשן סי' ל"ז). אלא שיש אומרים (מרדכי מגילה תת"ה) שאין תשלומים ביום למי שלא ספר בלילה ולדעתם יש כאן דילוג על יום אחד, לכן אף בשאר הימים אין לברך (פר"ח שם).

ולכאורה יש לדון כאן ספק ספיקא, הן מפני המחלוקת אם יש תשלומים ביום למי שלא ספר בלילה, והן מפני המחלוקת אם ספירת העומר מצוה אחת או מצוה בכל יום (תוס' מנחות סו. ד"ה זכר למקדש בשם הבה"ג, ר"י הובא ברא"ש פסחים פ"י סי' מ"א), ויהיה הדין א"כ כדן מי שספק לו אם ספר יום אחד, שסופר בשאר הימים בברכה (שו"ע שם ס"ח). אלא שיש מקום לחלק ולומר כי דווקא בספק אם ספר יום אחד, דהיינו ספק במציאות אז דנים ספק ספיקא לברך, משא"כ בספיקא דדינא אף שדנים ס"ס, מ"מ כיון שהמנהג הוא שלא לברך ביום, הרי זה כמו שיש הכרעה שאין תשלומים ונחשב שדילג יום אחד וא"כ אף בשאר הלילות יש לספור בלא ברכה (פר"ח שם). ולפ"ז נלע"ד לבאר בדעת מהרי"ץ (עץ חיים ח"ב דף מ') כי אף שחשש לדעת הפר"ח וכתב כי מספק ימנה עם הציבור בברכת הש"ץ ויצא לדעת הכל, מ"מ בתשובותיו (פער"צ ח"ג סי' י') והוא משנתו האחרונה בזה ושם ירד לברר עומק הדין כמוכח בדברי הגר"מ רצאבי שליט"א בהערותיו נוה צדיק אות י"ט) נראה שחזר בו מזה, שהרי העלה שם כי העיקר בזה הוא כדעת הרמב"ם (תמידין ומוספין פ"ז הכ"ג) שיש תשלומים ביום ויספור בברכה ורק שהוסיף כי למעשה אין בנו כח לעשות נגד הראשונים והסכמת מרן הקדוש[ו]. וכן נראה העיקר להלכה כדעת רוב הפוסקים שמי ששכח לספור בלילה יספור ביום בלא ברכה וימשיך בשאר הימים בברכה ללא חשש.

סכין יפני לחיתוך פיתות האם צריך טבילה

ב[מ]צוי בחנויות פלאפל ובמסעדות שחותכים את הפיתות על ידי 'סכין יפני', ונשאלתי האם הסכין צריך טבילה, או כיון שהסכין לא מיועד לחיתוך פיתות אלא למלאכה וכדומה, אינו נחשב כלי אכילה. תשובה: קי"ל שהקונה סכין מגוי כדי לחתוך בה קלף וכדומה, אסור להשתמש בו לאכילה אפילו עראי (רמ"א סי' ק"כ ס"ח). אמנם אם הסכין איננו סכין של אכילה כגון סכין יפני, מותר להשתמש בו לאכילה שימוש עראי אך לא בקביעות וכ"ש אם שימוש זה הוא רוב שימושו (ערוה"ש סע' מ', פר"ח ס"ק י"ט). ואף לדעת הסוברים (אגרו"מ יו"ד ח"ב סי' מ', אור לציון ח"א סי' י') שמותר להשתמש בצנצנת זכוכית לאחר שהתרוקנה כיון שמחשבת ישראל להשתמש בה בקביעות מחשיבה אותה כלי, מ"מ בענייננו מסתבר שלא תועיל מחשבת ישראל להשתמש בסכין לאכילה לפטור אותו מטבילה כדן כלי של ישראל, כיון שהסכין כבר היה לו שם כלי במפעל רק שיעודו לא היה לאכילה (הכשרת המטבח וכליו עמ' קס"א).

נמצא א"כ כי העיקר להלכה, שמותר להשתמש בסכין יפני לאכילה באופן עראי, אך אם רוצה להשתמש בו בקביעות צריך להטבילו קודם לכן. ואין להקל בחנויות אלו מפני שהכנת האוכל מיועד למכירה וא"כ אף הסכין יפני יחשב ככלי סחורה (דרכי תשובה סי' ק"כ ס"ק ע'), כי למעשה דעת רוב הפוסקים שאין לסמוך על סברא זו להקל (הגר"ש אלישיב, הגר"ח קנייבסקי הובאו בספר אהל יעקב עמ' קס"ה, הגר"ש ואזנר בספר מבית לוי יורה דעה עמ' קמ"ט, חוט שני שבת א' קובץ עניינים יו"ד א' ו', הגר"מ שטרנבוך בספר ארחות הבית פ"ט ס"ו ועוד). וכן דעת מרן הגר"י רצאבי שליט"א (שע"ה ח"ד סי' קל"ח סע' ט"ו).

ואת אלה מזהם תאכלו את הארבה למינהו ואת הסלעם למינהו ואת הזורגל למינהו ואת הזוגב למינהו (י"א, כ"ב)

א כבר מילתנו אמורה בגליון פרשה זו בשנה שעברה (כתרי תורה קצ"ט), כי זכה דורנו בסוגיא זו לתורת מרן הגר"י רצאבי שליט"א שעמל לבאר ולברר כל חמירא דאית בה, בשע"ה (ח"ד סי' קל"ד סעיף ז' ובענין יצחק שם) ובתשובותיו בעולת יצחק (ח"ג סימנים ר"ב ר"ג), גליא לדרעיה ונפל נהורא בי מדרשא, ומשם באר"ה. וכעת באנו לדון רק בפרט אחד בסוגיא זו.

ת"ק ורבי יוסי לא נחלקו דבעינן שמו חגב

ב שנינו בחולין (נט, א) כי סימני החגב הם, כל שיש לו (א) ארבע רגלים (ב) ארבע כנפים (ג) קרסולים (ד) כנפיו חופים את רובו. ורבי יוסי הוסיף (ה) שמו חגב. וכתבו התוספות (סה, א ד"ה רבי), אומר היה הריב"ם, דרבי יוסי מפרש מילתא דתנא קמא, ולא פליג.

וביארנו, דת"ק סבירא ליה כתנא דבי רבי ישמעאל שם דדריש את סימני הארבה בכלל פרט וכלל, ואי אתה דן אלא 'בעינן הפרט מה הפרט יש לו ארבע רגלים וארבע כנפים, ושני קרסוליים וכנפיו חופות את רובו, אף כל השווה לו בזה בכלל. ולפי זה אייתרו סלעם וחגב המפורשים במקרא, 'סלעם' ללמד שאף ראשו ארוך טהור, ו'חגב' לכדריבי יוסי דאף אם יש לו את כל הסימנים הללו בעינן שמו חגב, יעו"ש בגוף הסוגיא. וזהו הטעם שייתרה התורה תיבה זו לדרשה. כתבו התוספות, דהוא אמינא, שאין סימן זה ד'שמו חגב', חשוב כל כך, שנלמד אותו בפרט וכלל ופרט לעיכובא, קא משמע לן מיתורא. וכיון שלא הזכיר ת"ק במשנה סימן זה דראשו ארוך, ש"מ דטהור, וכתנא דבי רבי ישמעאל. וממילא בהכרח דסבר ת"ק גם דבעינן שמו חגב.

וכ"כ הרא"ש (שם סימן ס"ו) דת"ק סבירא ליה כתנא דבי רבי ישמעאל. הלכך, האידנא אפילו חגב הבא בארבע סימנים, אין לאוכלו אלא במסורת, עד שיהא מקובל ששמו חגב, ע"כ. **וכ"כ רבינו נסים** (כג, א מדפי הרי"ף), והביא שכן דעת הרב אלברגלוני ז"ל. וסיים הרי"ף, וזהו שנהגו בארצות הלו שלא לאכלו, לפי שאין בקיאין בשמותיהן. ואין ראוי שיהיו נאכלים, אלא במסורת, יעו"ש.

ב והטור (יור"ד סי' פ"ה), העלה את דברי אביו הרא"ש להלכה. וכן פסק מרן בשולחן הטהור (שם סעיף א'), דאע"פ שיש בו כל הסימנים הללו, אינו מותר אלא אם כן שמו חגב, או שיש להן מסורת ששמו חגב, ע"כ.

שיטת הרי"ף והרמב"ן

ג אבל מדברי הרי"ף, שהעלה את המשנה כצורתה נמצא שסברת רבי יוסי היא כיחיד נגד רבים. ומאידך, לא העלה כלל דברי תנא דבי רבי ישמעאל, הבין רבינו נסים בדעתו, דסבירא ליה שנחלקו ת"ק ור"י, ופסק כת"ק.

וכ"כ הרמב"ן (סה, ב) בהדיא, דמסתמת לשון ת"ק דמתניתין מסתברא דכל שיש לו ארבע סימנים הללו טהור אע"פ שראשו ארוך ואין שמו חגב. ואנן כרבנן דמתניתין קיימא לן וכו', ותנא דבי רב ור' יוסי ותנא דבי רבי ישמעאל יחידאי נינהו, וליתא הלכתא כוותיהו, ע"כ. וכן דקדק הרמב"ן בדעת הרי"ף וז"ל, וכן נראה שהוא דעת רבינו הגדול ז"ל שכתב משנתנו סתם, והדבר ידוע שבכל כיוצא בה הלכה כחכמים, ע"כ.

ד ותמהו הרמב"ן והרי"ף, דלא מצינו דעה כזו, דראשו ארוך שרי ולא בעינן שמו חגב. ולכן הביא הרמב"ן דרשה נוספת שמצינו בתורת כהנים (שמיני פרשה ג' אות ה'), דדריש ד' למינהו, ללמד על ארבעה סימנים, ומשמע אע"פ שראשו ארוך. ותני עלה, רבי יוסי אומר ושמו חגב, ומשמע דתנא קמא פליג עליה, וזהו דעת ת"ק דמתניתין, יעו"ש באורך. והביאו גם הרי"ף.

שיטת הרמב"ם

ה והנה בדעת רבינו הרמב"ם נפלה מבוכה, ממה שכתב (פ"א ממאכלות אסורות הכ"ב) ושלושה סימנים יש בהן (עי' לח"מ שתמה מדוע הניח רבינו דרך הגמרא שמנו אותן ד' סימנים. וע"ע בכתרי תורה שם אות ד'). אבש"ר, כל שיש לו ארבע רגלים, וארבע כנפים שחופות רוב אורך גופו ורוב הקף גופו, ויש לו שני כרעים לנתר בהן, הרי זה מין טהור. ואע"פ שראשו ארוך ויש לו זנב, אם היה שמו חגב מותר, ע"כ. ונסתפק במגיד משנה, אם דעתו דבכל גוונא בעינן שמו חגב, ואפילו אין ראשו ארוך ואין לו זנב, וכדעת קצת מפרשים שפירשו דרבי יוסי לא פליג את"ק וכו' וכ"כ הרשב"א ז"ל בספרו (תורת הבית בית ג' שער ג'). או דעת רבינו דכל שאין ראשו ארוך ואין לו זנב, אין צורך אלא לג' הסימנים שהזכיר, ע"כ. והביא המגיד משנה שכן נסתפק הרמב"ן בדברי רש"י על התורה (פסוק כ"א) שכתב, דכל סימנים הללו מצויין באותן שבינותינו. אבל יש שראשן ארוך ויש שאין להם זנב. וצריך שיהא שמו חגב. ובזה אין אנו יודעים להבדיל ביניהם, ע"כ. האם דווקא בראשו ארוך בעינן שמו חגב.

ו וסיים הרב המגיד, והראשון עיקר למעשה, וכ"כ רבינו בפירוש המשנה, ע"כ. וכן הבין הרמב"ן בדעת הרמב"ם, שמתיר ראשו ארוך ומצריך שמו חגב, ותמה עליו מדוע חש לדעת ר"י דיחידא הוא.

אכן הדרב"ז בתשובה (ח"י סי' ב' אלפים ק) הבין בדעת רבינו כהצד השני. ולכן תמה מדוע בפירוש המשנה משמע דלעולם בעינן שמו חגב, יעו"ש.

ומה שהביאו מפירוש המשנה, כן משמע בגרסא שבמהדור"ק (שנדפסה בש"ס וילנא), על מנת שיהיה שמו חגב כמו שאמר רבי יוסי, אבל אם נמצאו בו אלו הסימנים ולא היה שמו חגב, או השם שקורין באותו לשון למה שאנו קורין חגב, אינו מותר לאוכלו, ע"כ.

אכן במהדורא בתרא (נדפסה בפיהמ"ש מהדורת מכון המאור) נוספו לפני קטע זה המילים 'ואפילו היה ראשו מאריך ויש לו זנב, הרי הוא מותר', ובתנאי שיהיה שמו חגב וכו'. ובדומה ללשונו שבהלכה. ומיושבת בזה תמיהת הדרב"ז.

מסורת ק"ק תימן

ז ומהרד"ם בשתילי זיתים (יור"ד סי' פ"ה ס"ק ג') כתב 'ובמקומות אלו אוכלין המין המקובל, על פי המסורת, אבל אין שמו חגב. ואפשר שסמכו על פשט דברי הרמב"ם וכו' וכפירוש הב' שכתב המגיד משנה. אי נמי, שהקדמונים היה להם מסורת ששמו חגב. אי נמי דסבירא להו, דרבי יוסי ורבנן פליגי, וק"ל כרבנן דלא בעינן שמו חגב, וכמו שפירש ר"ן דעת הרי"ף, וזה עיקר'.

ח אמנם כבר העיר בענין יצחק (יור"ד סי' פ"ה ס"ק ג') דה"ה הלכך, דגם אם לא קראו לו אצלינו בשמו שבלשון הקודש 'חגב', סגי בשם 'גראד' שבלשון ערב, וכמ"ש הרמב"ם בפיהמ"ש דסגי בשם שקורין באותו הלשון למין חגב. ונכחו שהביא שם (בתחילת הערה ל"ב), שכשנזכר במקרא לשון חגבים כשם כללי, מתרגם רס"ג גראד, יעו"ש. והביא שכן מצינו במפרש הקדמון מחכמי תימן על הרי"ף, שנתרגם משנה זו ללשון ערבי ובחגבים 'אלגראד', וכן בדעת רבי יוסי שמו חגב תרגם 'סמא גראד', יעו"ש.

והוסיף דמה שכתב מהרי"ף בפעולת צדיק (ח"ב סי' ל"ו) בדיון 'החגבים הנמצאים בארצנו ויש בהם תולעים וכו'. אין הכוונה שנקראו כך בזמנו בשם חגב, שהרי היה באותו דור של מהרד"ם. אלא דפשיטא ליה דאותו המין, שמו חגב, וכאמור, וע"ע שם באורך (וע"ע משכ"ב בכתרי תורה שם אותיות ז' ח').

ט ולענין נראה דזו כוונת מהרד"ם בתירוצו האמצעי, שהקדמונים היה להם מסורת ששמו חגב. שהרי 'שמו חגב' אינו 'סיבה' להתיר, אלא 'סימן' שזהו המין שהתירה התורה. ממילא ברור דמש"כ הרמב"ם דסגי גם בשם חגב בשאר הלשונות, היינו טעמא דמסתברא מילתא שהקדמונים ששינו לשונם מלש"ק ללשון ערבי, ידעו שהוא זה ששמו בלש"ק חגב. דאם לא כן נמצא שיש מין, שבימים הראשונים היה אסור באכילה כיון שאין שמו חגב, ורק באיזה ארצות שקבעו שמו חגב בלשונם יהיה מותר, וזה לא יתכן (וכ"כ בפשיטות בעולת יצחק ח"ג סי' ר"ב סוף אות א' ד"ה ופשוט. ויעו"ש עוד באות ב' דאפילו אם האומות קוראים לו גראד ג"כ מהני, דאין בשם עצמו ענין של קדושה, אלא גילוי מילתא בעלמא). וע"ע בקרני חגבים (סי' ז'), שיצא לדון דלמא לא בעינן כלל שידעו דשמו חגב, אלא שידעו שזהו המין הנאכל בהיתר.

י וכסברא זו הביא בענין יצחק שם מחכמי מרוקו, ממש"כ מהר"י אבן דנאן זלה"ה מחכמי פאס, בספרו ליצחק ריח (ח"ב דף ט, ג אות ד') בשם מוה"ר משה טולידאנו זלה"ה בספרו מלאכת הקודש, אבותינו סיפרו לנו שהיו אוכלים קצת מין חגבים שהיה להם סימני טהרה בהם, וגם אנתנו הלכנו בעקבותיהם. אלא הא דשמו חגב אין גם אחד שיקרא בשם זה, ואפ"ה אבותינו סיפרו לנו שאבותיהם הקדושים היו מורים לעם לאכלם, ואולי בימיהם היו נקראים חגבים אלא שעכשיו נשתקע הדבר, יעו"ש.

ויותר מפורש בדברי מוה"ר פתחיה מדרכי בירדונו זלה"ה בשו"ת נופת צופים (סי' י"ג אות ב') דבכל גלות ישראל, המפורים ומפורדים בין העמים ונטעמו בין האומות לדבר בלשונן, לא צמצמה עליהם התורה, להקין ישני אדמת עפר שהיו בזמן הבית ולקרות להם בלשון עברי חגב, אלא כל מה שאנו קורים בלשון האומות למה שהיו הם קורים חגב סגי. וכן אנו רואים שלכל המינים אנו קורים אזרא"ד דהיינו חגב, יעו"ש.

יא וסיים בענין יצחק שם, דנפקא מינה לשאר קהילות ישראל שנאבדה מהם המסורת על המינים ששם חגב, שיכולים לקבל זאת מאיתנו ומותרים הם גם להם באכילה, עכת"ד. וכן הביא בדרכי תשובה (ס"ק י"ב) בשם החגורת שמואל. ונמש"כ ה"ט"ז (שם ס"ק א') דעכשיו נוהגין שלא לאכול שום חגב, אפילו בידע שמו גב. לפי שאין אנו בקיאין בשמותיהן. כתב כתב הפמ"ג במשב"ז שם דאם יודעים במסורת שקבלו מאבותיהן ששמו חגב, שרי יעו"ש.